

Տկարուքիւն, մեծ հովեր, հուր usկոծից, խաւարում ելին:

Թեքէեանի արուեստին հմայքը սա յոտկանիչներուն մէջ է. լեզուն պարզութիւնն ու բնականութիւնը, խորհուրդներու պատկերը և ընդլայնումը, անակնկալի հրապոյրն ու թովանքը, զգացումին տաքութիւնն ու թարմութիւնը, տպաւորութիւններու բռնութիւնն ու թափը և արտայայտութիւններու կենդանի հարազատութիւնը:

Տաղաչափական թեքնիքն ալ պարզ է իր մէջ, անբռնադրօս և սահուն, որ թէև մերթ կը թերանայ յորդարանքի, շարուածքի և յանգաւորումի մէջ, բծախնդիր կանոնաւորութեան և ճոխութեան պահանջի տեսակէտներէն, բայց ընթերցումի տըպաւորութիւնը համով հոտով կ'ըլլայ միշտ, խօսքերու բնականութեան մէջ:

Վ. Թեքէեան բռնաստեղծ է, ասոր տարակոյս չկայ, մանաւանդ վարպետ մը՝ աւելն հոսող ջուրերու յորդութեամբ և ըստակութեամբ: Կարելի է Թեքէեանի ըստեղծագործութիւններէն ընտրել և կազմել հաւաքածոյ մը զոր պիտի կրնային հեշտանքով ճաշակել օտարազգի ամենէն գթուարահաճ արուեստագէտները:

Անշուշտ այս քանի մը կարճ տողերուն մէջ՝ լեցուն և ամբողջական գաղափար մը տալ Վ. Թեքէեանի ստեղծագործութեան մասին, անկարելի էր և կը պակսէր ինծի այդ ձեռնհասութիւնը զոր աւելի կարող և ձեռնհաս գրիչներ պիտի կրնան ներկայացնել աւելի հարազատօրէն և աւելի ճշգրտօրէն. իմս՝ ես որ գէթ տարտամօրէն գիտեմ զգալ զեղեցիկը և արուեստին հպումը, բնագոյային ճաշակի մը խողովակով, ընթերցողի մը հիացումին և զմայլանքին տուրքն է լոկ՝ Թեքէեանի կախարդող տողերուն հանդէպ:

Գ. ՄԻԱԼԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԳԱՐԷԱԿԱՆ ԳՐՈՒԱԾՔՆԵՐ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍԷՋ

Պ. Յ. Քիրտեան «Հին ճանապարհորդութիւններ Հայաստանի և հայոց մասին» խորագրով յօդուածներու շարք մը կը հրատարակէ «Հայրենիք» ամսագրին մէջ, կարեւոր ծանօթութիւններով, և որուն Դեկտեմբերի թիւը կը բովանդակէր William de Rubruquisi (1253) ուղեգրութեան անգղիերէնէ թարգմանութիւնը՝ քաղելով Voyages and travels, by John Pinkerton- vol. VII. London, 1811-ի գիրքէն:

Rubruquis վանական մ'է, որ Ֆրանսայի Լուտովիկոս Թ. թագաւորէն իրր գեսպան կը ղրկուի Արեւելք. ի մասնաւորի թաթարաց երկիրը և Չինաստան: Ան իր ուղեգրութեան մէջ շատ անգամ կը յիշէ Հայաստան և հայերը: Այս և այսպիսի ուղեգրութեանց հրատարակութիւնը ունի իր օգտակարութիւնը, վասնզի անոնք կը պարունակեն երբեմն շատ թանկագին տեղեկութիւններ հայոց պատմութեան, կենցաղի, ազգագրութեան և բնասիրութեան և տեղագրութեան վերաբերութեամբ:

Rubruquis բացի աշխարհագրական տեղեկութիւններէն իր այս ուղեգրութեան մէջ ունի հայոց մասին հետեւեալ շահեկան մասը որ կը վերաբերի հայոց մէջ տարածուած մարգարէական գրուածքներուն մասին և որ նիւթը պիտի ըլլայ մեր այս յօդուածին: Rubruquis Բաջուէն բաժնուէն յետոյ կուգայ Նախիջեւան քաղաքը և կը շարունակէ իր պատմութեամբ ըսելով. «Եւ հոն կար հին ատենները ութը հարիւր եկեղեցի հայոց. հոն սակայն այժմ կան միայն երկու փոքր եկեղեցի, որովհետեւ Սարակինոսները զանոնք կործանած են, որոնցմէ մէկուն մէջ ես Մննդեան տօնը կատարեցի, որքան որ կրնայի իմ պաշտօնեայիս հետ: Եւ ատոր յաջորդօրը եկեղեցւոյն քահանան մեռաւ, որուն թաղման եկաւ բարձր երկիրներէն ինչ որ եպիսկոպոս տասներկու վանականներով, որովհետեւ Հայաստանի բոլոր եպիսկոպոս-

ներն ալ վանականներ են, և յոյներն ալ մեծ մասամբ:

«Եպիսկոպոսը ըսաւ որ այս տեղին մօտ եկեղեցի մը կար, ուր սուրբ Բարդուղիմէոս և նմանապէս սուրբ Յուդայ Թագէտս մարտիրոսացած էին. բայց ձիւնին պատճառաւ բաց ճանապարհ չկար: Ան դարձեալ ինծի ըսաւ, որ երկու մարգարէներ ունէին, մին առաջին կամ զլիսաւոր մարգարէն Methodius, որ իրենց երկրէն էր, որ պարզօրէն իսմայէլացիներու մասին մարգարէացաւ, որուն մարգարէութիւնը կատարուեցաւ Սարակինոսներով. միւս մարգարէն կը կոչուի Ահարոն (Acacron) որ, երբ մեռաւ, գուշակեց Նստողաց ազգի մը մասին, որ հիւսիսէն պիտի գային» ըսելով:

«Թէ անոնք պիտի տիրապետեն Արեւելքի բոլոր երկիրներուն և պիտի խնայեն Արեւելքի թագաւորութեանց՝ որոնց օգնելու համար Արեւմուտքի թագաւորութեանց տիրապետութեան համար, և անոնք պիտի տիրանան հիւսիսէն հարաւի երկիրներուն և պիտի գան Կոստանդնուպոլիս, և պիտի առնեն Կոստանդնուպոլսոյ դուռը: Եւ անոնցմէ մէկը որ պիտի կոչուի կնոջ մարդ, պիտի մտնայ քաղաքը, և տեսնալով եկեղեցիները և արարողութիւնները ֆրանքներուն, պատճառ պիտի ըլլայ զինք մկրտելու, խորհուրդ պիտի տայ ֆրանքներուն թէ ինչպէս անոնք կրնան սպաննել թագաւորաց կայսրը, և հոն անոնք պիտի չփոթին: Իմանալով այս, ֆրանքները որոնք երկրին մէջտեղը պիտի ըլլան, ինչպէս ի Երուսաղէմ, պիտի յարձակին թաթարաց վրայ և պիտի չըջապատեն: Եւ շնորհիւ մեր ազգին օգնութեան, այսինքն՝ հայոց, պիտի հալածեն զանոնք, այնպէս որ ֆրանսացի թագաւորը իր արքայական գահը Պարսկաստանի Taurinum քաղաքի մէջ պիտի հաստատէ, և յետոյ բոլոր արեւելեան երկիրները և բոլոր անհաւատ ազգերը պիտի դարձուն Գրիստոսի հաւատքին և աշխարհի վրայ պիտի ըլլայ այնպիսի մեծ խաղաղութիւն, որ ողջ երբ պիտի ըսեն մեռածներուն, «աւա՛ղ ձեզ թշուառներուդ, որ մինչեւ այս ժամանակները չապրեցաք»:

«Եւ ես կարգացի այս գուշակութիւնը Կոստանդնուպոլիս՝ հոն մնացող հայերու կողմէ բերուած. բայց կարեւորութիւն

չտուի ատոր: Սակայն, երբ եպիսկոպոսին հետ խօսեցայ, մտաբերելով, աւելի ուշ չաղիր եղայ: Բայց ամբողջ Հայաստանի մէջ այս գուշակութեան կը հաւատան ուշ ժով, ինչպէս որ կը հաւատան աւետարանին...»:

Պ. Քիւրտեան իր ծանօթագրութեանց մէջ կը խոստովանի թէ հայ եպիսկոպոսին՝ Rubruquis յիշած այս երկու գուշակ մարգարէներուն՝ Methodius և Acacron ի մասին որոշ ճշդում մը չկրնար ընել և գոնէ չյիշատակեր նոյն երկու մարգարէութեանց գոյութիւնը հայ մատենագրութեան մէջ:

Մեր ուսումնասիրութեանց մէջ պատահած ըլլալով նոյն երկու մարգարէութեանց, յարգելի յօդուածագրին ծանօթագրութեանց իր լուսարանութիւն կը գրեմ հետեւեալը:

Ա. ՄԵԹՈՏԻՈՍ

Եւսեբիոս եկեղեցական պատմիչը չ'յիշատակեր Մեթոտիոսը որ գրած է ընդդէմ Որոգինէսի, Յերոնիմոսէն միայն գիտենք թէ ան եպիսկոպոսն էր Ողիմպոսի և ոչ թէ Պաթարոյի, և նահատակուած է 311ին Դիոքիտաղիանոսի օրով: Գեղեցիկ ոճով մատենագիր մ'է, և իր բոլոր գրուածքները Պղատոնի նման տրամախօսութեան ձեւը ունին: Իր աստուածաբանութիւնը նման Երանոսի, աւանդական է և հաստատուն: Ուսերիմ հակառակորդ մ'էր Որոգինէսի: Իր յունարէն գրուածքներէն միակը՝ որ ամբողջութեամբ կը գտնուի, կը կոչուի խրախմսմի կամ յաղագս կուսութեան. յարութեան վրայ իր յունարէն գիրքերն ամբողջ չեն. ան ունի նաեւ գրուածքներ որ կան միայն սլաւերէն լեզուով. ընդդէմ Պորփիրի գրուածքներուն շատ յարգ կ'ընծայէ Յերոնիմոս, բայց անոնցմէ քանի մը հատուածներ միայն մնացած են:

Միխայէլ Ասորի աղաւաղեալ կերպով կը յիշէ Մեթոտիոսի անունը. Լանկուա գաղղացի հայագէտը Ասորիին թարգմանութեան ծանօթութեանց մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ Մեթոտիոսի մասին. «Մեթոտիոսի ընծայուած բոլոր գրուածքներն ըստ քննադատներու վաւերական չեն, տակաւին չեն կարողացած ճշդել իրեն վերագրուած մարգարէութեանց խմբագրութեան թուականը. անանունի մը

գործը կը թուի՝ որ սովորութիւն եղած է կոչել սուան Մեթոտիոսը:

Ը. զարուն Սիւնեաց Ստեփանոս եպիսկոպոս Մեթոտիոսի ընծայուած այդ մարգարէութիւնը հայերէնի թարգմանած է, և որ կը յիշատակուի մեր մատենագրութեան մէջ (տե՛ս Պատմ. նամակցին Սիւսկան, արարեալ Ստեփանոսի Օրբելեան արքայ. ի Սիւնեաց, Ա. հատոր, էջ 188-201), հետեւեալ խորագրով, Տեսիլ արքայն Մերոդի՝ եպիսկոպոսի պատրայ եւ վկայի, յաղագս անցիկոյն, ներկայիս եւ ապաւնեացն, ասացուածք յԱստուածաշունչ զոց, զոր քարգմանեալ է Տեսն Ստեփանոսի՝ Սիւնեաց եպիսկոպոսի: Պրոսէ զաղիացի հայագէտն ըստեփանոս Օրբելեանի զաղիերէն թարգմանութեան աթիւ կը գրէ թէ Մեթոտիոսի գործերը, որոնց գլխաւորն է կոյսնոտ տաւալաւանի խաչակնիս յունարէն եւ լատիներէն հրատարակուած է P. Combifisի կողմէն, բայց ան մերժած է հրատարակել անոր մարգարէութիւնը: 1496-1516 վեց անգամ հրատարակուած է տեսիլը. կայ նաեւ ուրիշ հրատարակութիւն մը որ աւելի հին է, բայց անթուական: Այժմ տեսիլքին յունարէնը չգտնուիր, բայց շատ հաւանական է որ յունարէնը գոյութիւն ունէր և Ստեփանոս Սիւնեցին անկէ թարգմանած էր: Քննադատներէն ոմանք կը հերքեն Մեթոտիոսի վերագրուած մարգարէութիւններուն վաւերականութիւնը, ուրիշներ, առանց ուղղակի ապացոյցներու, նոյն մարգարէութեանց հեղինակ կ'ընդունին Կ. Պոյսի պատրիարք Մեթոտիոսը, 842ին, և կամ ուրիշ համանուն մը՝ որ 1240ին կ'աթուակալէր միւսնոյն քաղաքին մէջ:

Մեր մատենագրութեան մէջ Մեթոտիոսի անուամբ գտնուած հատուածներուն Սիւնեցիին թարգմանածէն զատ՝ զոր յիշեցինք վերեւ, կայ նաեւ ուրիշ հատուած մը «Մրոյն հարեւ մերոյ Մերոսիմ Պատրիարք եպիսկոպոսի ի մեկնութենէ Դանիէլի մարգարէին, զոր արար ի հետ քանից իւրոց ի մեկնութենէ տաւալան չորից հողմոցն եւ չորից զաւանցն. սոյոգ պատմութիւն չորից ինքնակալ քաղաւորացն, եւ վասն տիրելոյն հերթանացն, եւ յետեւ ժամանակին եւ ներքինեացն որ յինչոց է. եւ վասն քաղաւորացն որ փոխարեցան, եւ վասն զարսեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ» (տե՛ս Մատենադարանի հայկական քարգմանութեանց նախնեաց, էջ 561-564): Մեր թարգմանիչներէն Եղիշ Կողբացի՝ Մեթոտիոսի «Վասն անձնիշխանութեան» գործէն քաղած ու զետեղած է իր «Եղծ աղանդոց»ին Ա. և Գ. գիրքերուն մէջ, ըստ հետազոտութեան (1895) Հ. Գ. Վ. Գալէմբեարեանի:

Բ. ԱԳԱԹՐՈՆ

Rubruquisի յիշած երկրորդ մարգարէն պէտք է ըլլայ Ագաթրոն (Agathon). ան կ'անուանէ զանրկա ACACRON, և թարգմանիչ յոգուածագիրը կը հասկնայ Ահարոն. երկու առումներն ալ սխալ են. մեր ձեռագրաց մէջ յիշատակուած նոյն մարգարէին անունն է Ագաթրոն, թէև անոր ժամանակը անյայտ, և գործին թարգմանութեան թուականը անորոշ: Մարգարէութեան վերնագիրն է հետեւեալը. «Ագաթրոնի անյայտ փիլիսոփայի ասացեալ վասն քարի ժամանակին, եւ վասն սուրբ քաղաւորացն որ յայտնեցն են. եւ վասն ազգին Նեոտաց կործանման. եւ դարձեալ վասն քան եւ չորս քաղաւորացն որ արձակեցն են իբրեւ գլխաւոր քաղաքն եւ ապականեցն զերկիր, որ են Բաւոնիս եւ Քուշանիս, եւ կոչին Լիւիս, եւ վասն պիղծ եւ անտաւոր Նեոիսն որ յայտնեցն է եւ դարձեալ կործանեցն է զօրոքն սուրբ խաչին, եւ վասն անկէ եւ տակալի զաղսեան Որդոյն Աստուծոյ եւ հասուցման արարոց եւ մեղաւորաց»:

Ուրիշ օրինակ մը նոյն գրուածքին՝ տարբեր խորագիր մը ունի «Ագաթրոն հայրապետի ասացեալ վասն յարուցման առաջիկայ քաղաւորաց փոխանց»։ Գրչագիրներէն ոմանք կը գրեն «Տեսիլ արքայն Ագաթրոնի», եւ ուրիշներ կ'ընծայեն Մեծին Ներսիսի, ինչպէս կը կարգանք ձեռագիր ճառերն ատրներուն մէջ: Մեր Ս. Ներսէս Շնորհալին իր «Ողբ Եղեթիոյ» գործին մէջ կը գրէ հետեւեալ տողերը եւ թերեւս վերի տողերուն ակնարկութիւն մը կ'ընէ.

«Շարժէ կրկին զազգըն Ֆրոսանկ՝
Անհուն հեծեալ եւ հետեւակ...

Ձի եկն եհաս աւուրց մերոց

Չոր ասացին անաց բոռոց

Եւ ի տրեալ լեշանս ի զրոց

Տեսաք մըսօք քէ կ'զայոց»:

Հ. Ղ. Ալիշան իր «Շնորհալի եւ պարագայ իւր» գրքին մէջ (էջ 182) կը խօսի այս մարգարէութեանց մասին, «Ոթոն Փըրլիջինկայ եպիսկոպոսը կը պատմէ որ զըրեթէ հայոց առ եւզինէս Դ. Քահանայապետ զրկած նուիրակութեան ժամանակ յորում եւ խաչակիր զօրք հանելու հրաւէրք եղան, մարգարէական զրուած մը հրատարակուեցաւ այն ստեն տիրող Ֆըրանկաց Լուսավիկ է. թագաւորին վրայօք՝ իբր թէ Կիւրոսի պէս պիտի տիրէ Բարեւլունի եւ Արեւելից, իր վարդապոյն զօշնները պիտի թռչէին ինչուան Հերակլիայ քաջարութեանց տեղուանք, եւ ուրիշ խըրթին եւ անիմանալի խօսքեր, զոր մեծ յարգութեամբ կ'ընդունէին Ֆրանկք՝ նաեւ բարեպաշտ անձինք եւ ոմանք կը կարծէին թէ Սիրիլական գրոց մէջ գտնուած է. ոմանք ալ թէ Աստուած յայտներ է հայու մը: Մեր մէջ Ագաթրոնի, Մեթոտիոսի եւ Մեծն Ներսիսի անուամբ գոյհակական զրուածք կան՝ աւելի աշխարհիս վերջի ժամանակին վրայօք, արդեօք անոնցմէ մէկն է Ոթոնի յիշած յայտնութիւնն առ հայն՝ թէ բոլորովին այլ ինչ է»:

Նոյնպիսի զրուածք մը կ'երեւայ նաեւ Ս. Էջմիածնայ ձեռագրաց մատենադարանին ըստ կարինեան ցուցակի թիւ 1986 ձեռագրին մէջ, Արամագինեայ անունով եւ հետեւեալ խորագրով. «Վասն գալստեան Նեոփն Արամագինեայ աւանդալ»: Սակայն չէ ճշգրտած թէ ինքնագիր երկասիրութիւն մ'է թէ թարգմանութիւն. (տե՛ս, անդ, էջ 276—278)

Այս տողերէն դուրս, պատշաճ է աւելցնել թէ մեր մատենագրութեան մէջ ունեցած ենք առաքելաշնորհ Հայրապետներ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, ըստ Ագաթանգեղոսի, Մեծն Ներսիս Պարբե, ըստ իր կենսագրին՝ հաւանաբար Ս. Մեսրոպ—Մաշտոցի, (տե՛ս Սոփերք Հայկականք. Զ. Դիրք), եւ Սահակ Պարբե Հայրապետ, ըստ Փարպեցոյ, մարգարէական ոգով տեսիլներ ունեցան հայ եկեղեցոյ, հայոց աշխարհին եւ հայոց իշխանութեան վերաբերութեամբ:

Մեր ձեռագրաց մատենադարանին Թ. 154 ձեռագրին Բ. հատորին մէջ կը գտնուին Պոստորացի Հիպպոլիտ եպիսկոպոսի եւ վկային (Դ. դար) մարգարէական ճա-

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՅԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շար. Սիոն 1933 թ. 279 էջ)

Հայք ի Թոնովա.

Այսօր միակ Հայ ընտանիք մը ունի Թոնովան, որ ժամանակին ճոխ եւ հարուստ Հայ գաղութ մը ունէր: «Ռուսճուգ, Ռազկրատ, Թոնովա, այս կողմերը հաւանապահաբար կազմակերպուած ուղղափառ Հայ համայնքներ գոյութիւն ունեցած ըլլան Ժ.Գ. եւ Ժ.Դ. դարերուն մէջ. ժամանակի ընթացքին, զժբախտ պարագաներու բերուածով, անոնց մէջ մասը ապաստանած ըլլալու է Թրանսիլվանիա եւ Մոլտա-Վալաքիա, իսկ միւս մասը հետզհետէ ձուլուած տեղացիներուն հետ: Այս ամէնքը խորունկ ուսումնասիրութեան կը կարօտին»⁽¹⁾: Յաւալի է որ ի վիճակի չեմ այդ խորունկ ուսումնասիրութեան ձեռք դարնել, այդպիսի աշխատութեան մը համար պուլկարերէն գիտնալ կարեւոր է, սակայն զժբախտաբար մեծ պատերազմի ընթացքին իմ Զիլիպէ երեք տարուան միջոցին սորված պուլկարերէնս այսօր բոլորովին մոռցած եմ: Որով հակառակ ցանկութեանս կատարեալ ուսումնասիրութիւն մը չպիտի կարենամ տալ, այլ պիտի բաւականանամ այն աղբիւրներով որոնք ինծի մատչելի են,

ները թարգմանութեամբ նախնեաց, հետեւեալ վերնագրերով. «Երանելոյն Հիւպոլիտեայ եպիսկոպոսի եւ վկայի վասն կասարածի աշխարհի եւ վասն նեոփն եւ յերկրոյ գալուստ Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիսուսի», զարձեալ «Տեսիլ Դանիէլի եւ մեկնութիւն Հիպպոլիտեայ Պոստորացոյ վասն գալստեան նեոփն եւ կասարածի աշխարհի»:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

(1) Փ. Պոլոյ Հայ գաղութին ծագումը եւ անոր եկեղեցին 1675-1828-1929: Երուանդ եպս. փէրադ-ճեան: Կ. Պոլիս 1929 տպ. Նոր Տառ, էջ 23: